

นาฏยลักษณะฟ้อนสาวไหม The Characteristics Soa Mai Dance

ประภัสสร วรปรางกุล

Praphatsorn Worapangkul

คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

Faculty of Fine and Applied Arts, Suan Sunandha Rajabhat University

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษานาฏยลักษณะฟ้อนสาวไหม โดยใช้วิธีศึกษาจากเอกสารทางวิชาการ การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ และการรับการถ่ายทอดกระบวนการทำฟ้อนสาวไหมจากแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ และฟ้อนสาวไหมของวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่

ผลการวิจัย พบว่า นาฏยลักษณะของฟ้อนสาวไหม มี 3 ลักษณะ คือ 1. นาฏยลักษณะด้านกระบวนการทำฟ้อนสาวไหม มีกระบวนการทำฟ้อนที่เป็นลักษณะเฉพาะของกระบวนการทำฟ้อนสาวไหม ได้แก่ การวนมือเป็นวงกลม การสาวจีบโค้ง ม้วนปล่อยมือ การฟุ้งมือ การสอดมือแบตั้งได้ศอก ลักษณะท่าฟ้อนสาวไหมในกระบวนการทำฟ้อนสาวไหม แบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ 1. ท่าแบบนาฏศิลป์ไทย 2. ท่าฟ้อนเอกลักษณ์ภาคเหนือ 3. ท่าที่ประดิษฐ์ขึ้นจากการเลียนแบบการสาวไหม ลักษณะการเคลื่อนไหวท่าฟ้อน มีการใช้มือในการฟ้อนมากที่สุด ลีลาการฟ้อนไม่เน้นการใช้จังหวะเข้าใช้การเคลื่อนไหวและเท้าด้วยกิริยาที่นุ่มนวล เชื่องช้า และต่อเนื่องตามท่วงทำนองเพลง กระบวนการทำฟ้อนที่แสดงให้เห็นถึงนาฏยลักษณะของฟ้อนสาวไหมที่ปรากฏพบ จำนวน 4 ท่า คือ 1. ท่านั่งไหว้ 2. ท่าบิดบัวบาน 3. ท่าม้วนไหมซ้าย - ขวา 4. ท่าฟุ้งหลุดไหมหรือฟุ้งกระสวยและกระบวนการทำฟ้อนที่มีความสอดคล้องกับกรรมวิธีการสาวไหม นับได้ 19 ท่าใน 5 ขั้นตอนของกรรมวิธีการสาวไหม 2. นาฏยลักษณะด้านเครื่องแต่งกาย ได้แก่ เสื้อแขนกระบอก ห่มสไบ นุ่งซิ่นแบบลายขวางมีเชิงหรือไม่มีสวดลาย 3. นาฏยลักษณะด้านดนตรี ได้แก่ วงดนตรีพื้นเมือง เครื่องดนตรีในการบรรเลงต่างกัน ท่วงทำนองเพลง บรรเลงในอัตราจังหวะ 2 ชั้น ฟ้อนสาวไหมทั้งสองรูปแบบมีลักษณะเด่นเฉพาะตัว ลีลาการฟ้อนสาวไหม ที่มีนุ่มนวลอ่อนช้อย เชื่องช้า มีการยืดหยุ่นตัวลงตามธรรมชาติไม่กระทบเข้าแล่นนุ่มนิบ เคลื่อนไหวร่างกายอย่างต่อเนื่องและสัมพันธ์ในการฟ้อนเป็นการฟ้อนที่สะท้อนให้เป็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมของหญิงสาวชาวเหนือในการทอผ้า

คำสำคัญ : นาฏยลักษณะ, ฟ้อนสาวไหม

ABSTRACT

This research aims to study characteristics of Sao Mai dance. The research employs documentary reviews, interviews, observation and practice the dance with Master Buariaw Rattanamaneepon and at Chiangmai Dance College.

The result indicates that there are three characteristics of Sao Mai dance. Firstly, in its dance movements, the characteristics of the dance lies in hands' movement, especially in four movements. The movements of Sao Mai dance derived from three sources which are Thai dance, Northern Thai dance and movement from silk (Mai) production. Sao Mai dance uses hand the most. The body and the feet move slow, gently and continuously with the music. There are four dance

patterns attributing to the characteristics of Sao Mai dance. There are also 19 movements being adapted from the process of silk production. Secondly, in terms of costume, Sao Mai dancers wear long-sleeve shirt, plain dress and a piece of cloth on their shoulder like the traditional Northern folk costume. Thirdly, in terms of music, Sao Mai dance performs with local Northern music band. Their music plays in medium tempo. Sao Mai dance is a unique dance with smooth, gentle and harmony movements. The dance reflects life style and culture of silk production in the Northern part of Thailand.

Keywords : THE CHARACTERISTICS, SOA MAI, DANCE

บทนำ

“ฟ้อน” เป็นการเคลื่อนไหวของร่างกายที่มีท่วงท่าการเคลื่อนไหวที่อ่อนช้อย แลดูสง่างาม แสดงออกด้วยท่าทางต่างๆ มีพื้นฐานมาจากธรรมชาติ ฟ้อนมีหลายรูปแบบ แตกต่างกันทั้งวัตถุประสงค์และความหมาย อาทิ ฟ้อนผีตมฝั่ง ซึ่งเกิดจากความเชื่อในพิธีกรรม นอกจากนี้ยังมีฟ้อนที่แสดงถึงความเข้มแข็ง เป็นการฟ้อนรำแบบศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัวในอดีต เช่น ฟ้อนดาบ ฟ้อนเจิง ฟ้อนเล็บ

ฟ้อนสาวไหม เป็นการฟ้อนที่เลียนแบบมาจากการทำงานในชีวิตประจำวันของคนพื้นเมือง ในการปลูกฝ้าย ทอผ้า ตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ซึ่งเป็นงานหัตถกรรมในท้องถิ่นที่ทำกันโดยทั่วไป เป็นลักษณะการทำงานที่มีขั้นตอนและมีกระบวนการทำงานที่ต่อเนื่องกัน การทำงานก็มีลีลาท่าทางอันอ่อนช้อย ละเลียดอ่อน ละมุนละไม ดูแล้วเกิดความสวยงาม แต่เดิม “สาวไหม” เป็นชื่อแม่ท่อนหนึ่งในกระบวนการทำฟ้อนเจิง (เจิง) หรือตบมะผาบ อันเป็นศิลปะการฟ้อนที่แสดงลีลาชั้นเชิงในการต่อสู้ของชายหนุ่มชาวล้านนาแต่โบราณ การฟ้อนเจิงสาวไหมเป็นการฟ้อนที่มีมานาน เป็นลายเจิงประเภทหนึ่งของฟ้อนเจิง ต่อมาภายหลังได้แยกการฟ้อนสาวไหมออกมาเป็นท่าฟ้อนเฉพาะเรียกว่า ฟ้อนสาวไหม แต่เดิมนั้นผู้ชายเป็นผู้ฟ้อนและใช้ฟ้อนในงานปอย แห่ครัวทาน ฯลฯ ต่อมาภายหลังจึงมีผู้หญิงเป็นผู้ฟ้อน ลักษณะท่าการฟ้อนใช้ท่าเดียวกับที่ผู้ชายฟ้อนเป็นการฟ้อนเดี่ยว

จากการศึกษาพบว่า การฟ้อนสาวไหม มีสองแบบ คือ ฟ้อนสาวไหมในการฟ้อนเจิงหรือรำรำทำต่อสู้ด้วยมือเปล่า ซึ่งมีลีลากระบวนการท่าที่แน่นอน และการฟ้อนสาวไหมที่เป็นการฟ้อนของผู้หญิงแสดงความเคลื่อนไหวในลีลาการฟ้อนที่นุ่มนวล มิได้ร่อนแรงเหมือนอย่างที่ปรากฏในเชิงการต่อสู้

กระบวนการทำฟ้อนสาวไหมนั้นประดิษฐ์ขึ้น โดยนายกุย สุภาวสิทธิ์ ชาวอำเภอต๋อยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเรียนมาจากพ่อครูปวน นายกุย สุภาวสิทธิ์ ได้เป็นครูเจิง หรือผู้สอนเจิง คือ การฟ้อนด้วยมือเปล่าของผู้ชายในลีลารำรำในเชิงต่อสู้ ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2595 นายกุย สุภาวสิทธิ์ได้ย้ายไปตั้งถิ่นฐานที่อยู่ละแวกวัดศรีทรายมูล ตำบลเวียง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย และนายกุย สุภาวสิทธิ์ ได้ถ่ายทอดการฟ้อนสาวไหมให้แก่บุตรสาว คือ แม่ครูบัวเรียว (สุภาวสิทธิ์) รัตนมณีภรณ์ (บัวเรียว รัตนมณีภรณ์, สัมภาษณ์. พฤษภาคม. 2560)

ต่อมาในราวปี พ.ศ. 2500 นางพลอยศรี สรรพศรี ครูโรงเรียนเชียงรายวิทยาคม จังหวัดเชียงราย ผู้ซึ่งเคยเป็นช่างฟ้อนอยู่ในคุ้มเจ้าแก้ววารีรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์สุดท้าย ได้มาเห็นลีลาฟ้อนสาวไหมของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ช่างฟ้อนวัดศรีทรายมูล จังหวัดเชียงราย ก็มีความสนใจพอมีโอกาสร่วมปี พ.ศ. 2507 เธอก็ได้เชิญชวนให้มาฟ้อนสาวไหมให้ดู และซักถามที่มาของฟ้อนก็ได้ความว่า บิดาชื่อนายกุยเป็นผู้สอนให้ จึงพบว่าฟ้อนสาวไหมที่หญิงเป็นผู้ฟ้อนนี้มีลีลาทั้งดงาม นุ่มนวลอ่อนโยนกว่าผู้ชายฟ้อนมาก และด้วยความคิดเช่นนี้เอง นางพลอยศรี จึงได้ปรับท่าฟ้อนให้นางบัวเรียว พร้อมทั้งคิดแทรกลีลาทางนาฏศิลป์ไทยที่ดัดแปลงให้นุ่มนวลอ่อนโยน และ

สอดคล้องกับท่าฟ้อนสาวไหมลงไปใหม่ และใช้ฟ้อนกับเพลงที่มีจังหวะช้า ซึ่งในครั้งนั้นใช้เพลงลาวสมเด็จ และลาวดำเนินทราย ต่อมานายชาญ สิโรรส ได้เป็นผู้จัดการแนะนำให้มาฟ้อนที่จังหวัดเชียงใหม่ในโอกาสสำคัญต่างๆ จนกระทั่งแพร่หลาย (รุจน์รุจ มีเหล็ก, 2548, 4)

ปัจจุบันฟ้อนสาวไหม ได้มีการพัฒนารูปแบบการแสดงจากแบบชาวบ้านธรรมดา จนพัฒนาเป็นแบบแผนที่ใช้ในการเรียนการสอน เช่น การฟ้อนสาวไหมของวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ นอกจากนั้นฟ้อนสาวไหมของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ ก็เป็นอีกแบบหนึ่งที่ยังคงเป็นเอกลักษณ์ควรแก่การอนุรักษ์และการถ่ายทอดสืบไป

จากความสำคัญดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษานาฏยลักษณ์ของการฟ้อนสาวไหม เพื่อรวบรวมข้อมูลบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรให้ผู้อื่นได้ศึกษาและเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ศิลปะการแสดงพื้นบ้านต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษานาฏยลักษณ์ฟ้อนสาวไหม

นิยามศัพท์เฉพาะ

นาฏยลักษณ์ หมายถึง ลักษณะเฉพาะของการแสดงนาฏศิลป์ เป็นเครื่องบ่งชี้รูปแบบและวิธีการที่ทำให้เห็นความแตกต่างของการแสดง แยกแยะลักษณะเฉพาะที่โดดเด่น

ฟ้อนสาวไหม หมายถึง การฟ้อนของผู้หญิงแสดงความเคลื่อนไหวในลีลาการฟ้อนที่นุ่มนวล กระบวนการฟ้อนสาวไหม มีสองแบบ คือ การฟ้อนสาวไหมของนางบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ และการฟ้อนสาวไหมของวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่

นาฏยลักษณ์ฟ้อนสาวไหม หมายถึง ลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นของฟ้อนสาวไหม ประกอบด้วยเครื่องแต่งกายดนตรี กระบวนท่าของการฟ้อนสาวไหม

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานาฏยลักษณ์ เรื่อง นาฏยลักษณ์ฟ้อนสาวไหม เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการ การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ และการศึกษาภาคสนาม โดยมีระเบียบวิธีวิจัยในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ใน 2 ลักษณะ คือ

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการศึกษาจากเอกสารวิชาการ โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาฟ้อนสาวไหมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากเอกสารทางวิชาการ ตำรา หนังสือ เอกสารหลักสูตร งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ การสืบค้นจากเว็บไซต์ เพื่อรวบรวมข้อมูลสำคัญต่อการวิจัยด้านนาฏยลักษณ์ฟ้อนสาวไหม เช่น กรรมวิธีการสาวไหม องค์ประกอบของการแสดง แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบของการฟ้อน ตลอดจนบริบทด้านวัฒนธรรมการทอผ้า วัฒนธรรมการแสดงพื้นบ้าน และวิถีชีวิตของชาวล้านนา เพื่อสร้างความเข้าใจและกำหนดกรอบแนวคิดในการดำเนินงานวิจัย จากแหล่งข้อมูล ดังนี้

- 1.1 สำนักหอสมุดแห่งชาติ
 - 1.2 ห้องสมุด คณะศิลปกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 - 1.3 ศูนย์วิทยบริการมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
 - 1.4 ห้องสมุดวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่
2. การเก็บรวบรวมภาคสนาม

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยตนเอง โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ และดำเนินการ ดังนี้

2.1 พื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1.1 บ้านเลขที่ 45 หมู่ 11 บ้านศรีทรายมูล ตำบลรอบเวียง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย

2.1.2 วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ เลขที่ 86 ถนนวัวลาย ตำบลหายยา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

2.1.3 มหาวิทยาลัยพะเยา เลขที่ 19 หมู่ 2 ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา

2.1.4 สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ เลขที่ 2 ถนนราชินี แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

2.1.5 วิทยาลัยนาฏศิลป์ เลขที่ 119/19 หมู่ที่ 3 ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม รวม 3 วิธี ดังนี้

2.2.1 การสังเกตการณ์ ดำเนินการสังเกตการณ์ 2 รูปแบบ คือ

1. สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาองค์ประกอบการแสดงรายละเอียดของกระบวนการท่ารำ และเอกลักษณ์ของฟ้อนสาวไหมแบบดั้งเดิมของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ และฟ้อนสาวไหมแบบที่มีการพัฒนารูปแบบของวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ รวม 4 ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ 1 สังเกตการณ์ ขณะฝึกการปฏิบัติท่าฟ้อนสาวไหมจากแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ ณ บ้านสาวไหม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย วันที่ 22 เมษายน 2560

ครั้งที่ 2 สังเกตการณ์ ขณะฝึกการปฏิบัติท่าฟ้อนสาวไหมจากแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ ณ บ้านสาวไหม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย วันที่ 23 เมษายน 2560

ครั้งที่ 3 สังเกตการณ์ ขณะฝึกการปฏิบัติท่าฟ้อนสาวไหมจากอาจารย์ฐิติรัตน์ สุวรรณอารมณ์ ณ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 20 พฤษภาคม 2560

ครั้งที่ 4 สังเกตการณ์ ขณะฝึกการปฏิบัติท่าฟ้อนสาวไหมจาก อาจารย์ฐิติรัตน์ สุวรรณอารมณ์ ณ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 21 พฤษภาคม 2560

2. สังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตจากวีดิทัศน์การแสดงฟ้อนสาวไหมของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ และอาจารย์ฐิติรัตน์ สุวรรณอารมณ์ ในโอกาสต่างๆ โดยการใช้การสังเกตแบบทวนซ้ำหลายรอบ เพื่อเก็บรายละเอียดของข้อมูลด้าน นาฏยศัพท์ที่เกี่ยวข้องและนาฏยศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการฟ้อนสาวไหม โครงสร้างและลีลาท่าฟ้อนที่เป็นเอกลักษณ์ เทคนิคการปฏิบัติท่าฟ้อน ความถี่ของการเคลื่อนไหวว๊ยะของร่างกายตามกระบวนการท่ารำฟ้อนสาวไหม ความต่อเนื่องของท่าฟ้อน ท่าฟ้อนที่สื่อความหมายเกี่ยวกับกรรมวิธีสาวไหม อันเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์นาฏยลักษณะของฟ้อนสาวไหมในเชิงลึก

2.1.2 การสัมภาษณ์ดำเนินการสัมภาษณ์ มี 2 รูปแบบ คือ

1. การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เพื่อศึกษาองค์ประกอบการแสดง รายละเอียดของกระบวนการท่ารำ และเอกลักษณ์ของฟ้อนสาวไหมแบบที่มีการพัฒนารูปแบบของวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ โดยจดบันทึกข้อมูลลงในแบบสัมภาษณ์และบันทึกเสียงรวม 5 ครั้ง ได้แก่

ครั้งที่ 1 สัมภาษณ์ อาจารย์ฐิติรัตน์ สุวรรณอารมณ์ ตำแหน่ง ครู วิทยฐานะ ชำนาญการพิเศษ ณ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 27 พฤษภาคม 2560

ครั้งที่ 2 สัมภาษณ์ อาจารย์จิราภรณ์ รัตนทัศน์ ตำแหน่ง ครู วิทยฐานะชำนาญการพิเศษ หัวหน้าภาคนาฏศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ วันที่ 27 พฤษภาคม 2560

ครั้งที่ 3 สัมภาษณ์ นายรัตนะ ตาแปง อาจารย์ประจำวิชาสาขาวิชาศิลปะการแสดง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา วันที่ 25 เมษายน 2560

ครั้งที่ 4 สัมภาษณ์ อาจารย์อัจฉรา สุภาไชยกิจ ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ จังหวัดนครปฐม วันที่ 15 กรกฎาคม 2560

ครั้งที่ 5 สัมภาษณ์ อาจารย์ฉวีวรรณ นุชนวล ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ วันที่ 16 กรกฎาคม 2560

2. การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ด้วยตนเองจากแม่ครัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ วันที่ 24 เมษายน 2560

2.2.3 การฝึกปฏิบัติทำฟ้อนสาวไหม

ผู้วิจัยได้เข้าร่วมฝึกการปฏิบัติทำฟ้อนสาวไหมจากแม่ครัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ ผู้เป็นต้นแบบฟ้อนสาวไหม ณ บ้านสาวไหม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย และอาจารย์ธิดิรัตน์ สุวรรณอารมณ์ ตำแหน่ง ครู วิทยฐานะชำนาญการพิเศษ ณ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ รวม 4 ครั้ง รวมเวลาในการฝึก 32 ชั่วโมง ได้แก่

ครั้งที่ 1 ฝึกปฏิบัติทำฟ้อนสาวไหม ตั้งแต่กระบวนท่าฟ้อนท่าที่ 1 - ท่าที่ 7 จากแม่ครัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ณ บ้านสาวไหม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ในวันที่ 22 เมษายน 2560

ครั้งที่ 2 ฝึกปฏิบัติทำฟ้อนสาวไหม ตั้งแต่กระบวนท่าฟ้อนท่าที่ 8 - ท่าที่ 13 (จบกระบวนท่า) จากแม่ครัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ ณ บ้านสาวไหม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ในวันที่ 23 เมษายน 2560

ครั้งที่ 3 ฝึกปฏิบัติทำฟ้อนสาวไหม ตั้งแต่กระบวนท่าฟ้อนท่าที่ 1 - ท่าที่ 10 จากอาจารย์ธิดิรัตน์ สุวรรณอารมณ์ ตำแหน่งครู วิทยฐานะชำนาญการพิเศษ ณ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ในวันที่ 20 พฤษภาคม 2560

ครั้งที่ 4 ฝึกปฏิบัติทำฟ้อนสาวไหม ตั้งแต่กระบวนท่าฟ้อนท่าที่ 1 - ท่าที่ 17 (จบกระบวนท่า) จากอาจารย์ธิดิรัตน์ สุวรรณอารมณ์ ครู วิทยฐานะชำนาญการพิเศษ ณ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ในวันที่ 21 พฤษภาคม 2560

3. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และการศึกษาภาคสนามตลอดจนฝึกปฏิบัติทำฟ้อนสาวไหม โดยนำข้อมูลมาวิเคราะห์ ตีความ รวบรวมนำเสนอข้อมูลโดยการพรรณนาความ เพื่ออธิบายประวัติองค์ประกอบ กระบวนท่าฟ้อนสาวไหมที่เป็นต้นแบบแม่ครัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติและฟ้อนสาวไหมวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ ที่มีการพัฒนารูปแบบจากต้นแบบโดยวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดและทฤษฎี วรรณกรรมงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สู่การเขียนพรรณนาวิเคราะห์นาฏยลักษณ์ฟ้อนสาวไหมพร้อมภาพประกอบ ซึ่งข้อมูลข้างต้นผู้วิจัยกำหนดประเด็น การวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1. การวิเคราะห์เนื้อหา จากการศึกษาเอกสารตำราเชิงวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับฟ้อนสาวไหม โดยนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่และวิเคราะห์สรุปตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ ได้แก่ ด้านความหมาย รูปแบบและคุณค่าของการฟ้อน ประวัติความเป็นมาของฟ้อนสาวไหม รูปแบบของการฟ้อนภาคเหนือ วัฒนธรรมความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของภาคเหนือ กรรมวิธีการสาวไหม บริบทของวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ด้านการจัดการศึกษา และการอนุรักษ์สืบสานศิลปวัฒนธรรม ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ แนวคิดโครงสร้างท่ารำทางนาฏศิลป์ไทย แนวคิดองค์ประกอบการแสดง แนวคิดนาฏยลักษณ์

2. การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม ใช้กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการ สังเกตการณ์ ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและการสัมภาษณ์เชิงลึกรวมถึงการฝึกปฏิบัติฟ้อนสาวไหม ทั้งสองรูปแบบเพื่อให้ได้ข้อมูลด้านหลักการ เทคนิคและลีลาของฟ้อนสาวไหมในเชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นต้นแบบของการฟ้อนสาวไหม และกลุ่มครูที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบฟ้อนสาวไหมที่สืบทอดจนถึงปัจจุบัน โดยผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลมาถอดความและเปรียบเทียบข้อมูลตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ เพื่อหาผลรวมของลักษณะเฉพาะของฟ้อนสาวไหมและวิเคราะห์ เพื่อสรุปเป็นนาฏยลักษณ์ฟ้อนสาวไหม

ผลการงานวิจัย

การสืบทอดวัฒนธรรมการทอผ้าของชาวล้านนา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนสำคัญที่ถูกถ่ายทอดความรู้อาจเรียนรู้ในการเตรียมอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องใช้ในการทอผ้า และกระบวนการผลิตผ้าทอนั้น ไม่ทำให้ความรักความศรัทธาต่อวัฒนธรรมภูมิปัญญาของชาวล้านนาเลือนหายไป ชาวล้านนานิยมปลูกฝ้ายไว้ทอใส่เอง ฝ้ายเป็นเส้นใยที่มีเส้นด้วยความเรียบง่ายสัมผัสแล้วนุ่มนวลให้ความอบอุ่นในฤดูหนาว โปร่งระบายอากาศได้ดี ในฤดูร้อน สามารถสวมใส่ได้ทุกฤดูกาล จะเห็นได้ว่า ฟ้อนเป็นการแสดงพื้นเมืองที่มีท่าทางที่สวยงาม นุ่มนวล มีความอ่อนโยนในการเคลื่อนไหว ฟ้อนสาวไหมเป็นศิลปะการฟ้อนที่เกิดจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในการทอผ้าฝ้ายของชาวล้านนา ในการเลียนแบบอากัปกิริยาและกรรมวิธีการสาวไหม การดึงเส้นไหมออกเป็นเส้น เพื่อนำมาทอเป็นเครื่องนุ่งห่ม เป็นลักษณะการทำงานที่มีขั้นตอน มีกระบวนการทำงานที่ต่อเนื่อง จึงมีผู้นำเอากระบวนการทำงานที่มีขั้นตอนต่อเนื่องในการปั่นฝ้าย การทอผ้า มาผสมผสานความคิดในการทำงาน โดยใช้ขั้นตอนของกรรมวิธีการผลิตเส้นไหมในบางท่า มาดัดแปลงเป็นท่าฟ้อนและเรียกการแสดงชุดนี้ว่าฟ้อน สาวไหมพ่อครูกุยสุภาวสิทธิ์ ต้นแบบที่ประดิษฐ์โดยนำฟ้อนเจิงมาเป็นท่าต้นแบบท่าฟ้อนและดัดแปลงลีลาท่าฟ้อนโดยเลียนแบบการทอผ้าของชาวล้านนาและถ่ายทอดให้แก่แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ บุตรสาว เมื่อ พ.ศ. 2495 และสืบทอดมาจนปัจจุบัน ซึ่งเป็นฟ้อนสาวไหมแบบดั้งเดิม ต่อมาวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ได้นำมาโดยครูพลอยศรี สรรพศรี และครูคำ กาไวย์ ได้ปรับปรุงท่วงท่าลีลาให้เป็นแบบนาฏศิลป์ไทยและจัดเป็นหลักสูตรการสอนในรายวิชาการแสดงพื้นบ้าน ฟ้อนสาวไหม มีลักษณะเด่นในนาฏยลักษณ์ฟ้อนสาวไหม จำนวน 19 ท่าใน 5 ขั้นตอนของกรรมวิธีการสาวไหม แต่ละกระบวนการท่าฟ้อนสาวไหมมีความสอดคล้องกับท่าธรรมชาติของการทอผ้า และพบกระบวนการท่าที่ไม่ปรากฏในกรรมวิธีการสาวไหม จำนวน 4 ท่าใน 4 ขั้นตอน

จากการศึกษารวบรวมข้อมูลฟ้อนสาวไหมทำให้ผู้วิจัยพบลักษณะเด่นในส่วนต่างๆ ซึ่งเป็นที่มาของนาฏยลักษณ์ ฟ้อนสาวไหม ดังนี้

1. นาฏยลักษณ์ในกระบวนการท่าฟ้อนสาวไหม สามารถสรุปลักษณะการใช้วัชระในการปฏิบัติท่าฟ้อนสาวไหม ได้ดังนี้ กระบวนท่าฟ้อนสาวไหมแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ มีกระบวนการท่าฟ้อนทั้งหมด 13 ท่า โครงสร้างท่าฟ้อน แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 ท่าไหว้ในท่ายืนและท่าบิดบัวบาน ซึ่งเป็นท่าเอกลักษณ์ของภาคเหนือ

ช่วงที่ 2 ท่าการสาวไหม เริ่มจากท่าที่ 3 ถึงท่าที่ 12 จนจบกระบวนการท่าพับผ้า

ช่วงที่ 3 ท่าจบ ท่าที่ 13 ท่าพญาครุฑบิน และจบท่าฟ้อนด้วยการนั่งไหว้ มีลีลาท่าฟ้อนนุ่มนวล เชื่องช้าตามแบบการฟ้อนพื้นบ้าน กระบวนท่าฟ้อนของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ ที่พบมี 3 ลักษณะ คือ

1. มีการใช้ท่ารำพื้นฐานของรำไทย เช่น ท่าจีบ ท่าตั้งวง รวมถึงการใช้ท่ารำแม่บท คือ ท่าเทพพนม(ท่าไหว้)

2. ใช้ท่าฟ้อนเอกลักษณ์ภาคเหนือ คือ ท่าบิดบัวบาน

3. มีท่าฟ้อนที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่จากการเลียนแบบอากัปกิริยาการสาวไหม เช่น ท่าม้วนไหมซ้าย – ขวา ท่าสาวไหมรอบตัว ท่าคลี่ปมไหม เป็นต้น การฟ้อนใช้การเคลื่อนไหวร่างกาย ทั้ง 6 ส่วน อย่างกลมกลืน ส่วนร่างกายที่มีการเคลื่อนไหวมากที่สุด คือ การใช้มือ จำนวน 23 ลักษณะ กระบวนท่าฟ้อนสาวไหมวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ มีกระบวนท่าฟ้อน 17 ท่า และท่าออก 1 ท่า โครงสร้างท่าฟ้อน แบ่งออกเป็น 4 ช่วงช่วงที่ 1 ท่าไหว้ในท่านั่งและท่า บิดบัวบาน ช่วงที่ 2 การสาวไหม ท่าดึงเส้นไหม เริ่มจากท่าที่ 4 - 14 จนจบกระบวนทำนำไหมไปผึ่งแดด ช่วงที่ 3 เป็นการลองสวมใส่ผ้าชิ้น และการเลือกผ้าในท่าที่ 15 และท่าที่ 16 ช่วงที่ 4 ท่าเข้า ใช้ท่าสาวไหมสูง กระบวนท่าฟ้อนสาวไหมวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ ที่พบมี 3 ลักษณะ คือ 1. ใช้ทำนากฎยศที่พื้นฐานของรำไทย เช่น จีบ ตั้งวง และ ล่อแก้ว รวมถึงการใช้ท่ารำแม่บท คือ เทพพนม (ท่าไหว้) 2. ใช้ท่าฟ้อนเอกลักษณ์ภาคเหนือ คือ ท่าบิดบัวบาน 3. ท่าฟ้อนที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่จากการเลียนแบบอากัปกิริยาการสาวไหม ในการฟ้อนใช้การเคลื่อนไหวร่างกายทั้ง 6 ส่วน อย่างกลมกลืนกัน ส่วนของร่างกายที่มีการเคลื่อนไหวมากที่สุด คือ การใช้มือ จำนวน 26 ลักษณะ มีลีลาการฟ้อน นุ่มนวล เชื่องช้า ไม่เน้นจังหวะเข้า และมีการวางสัดส่วนของท่าฟ้อนเป็นแบบนาฏศิลป์ไทยเพิ่มมากขึ้นท่าเฉพาะของ ฟ้อนสาวไหม มีท่าฟ้อนที่เป็นลักษณะเฉพาะของกระบวนท่าฟ้อนสาวไหม ได้แก่ การสาวจีบโค้งม้วนปล่อยมือ การฟุ้ง มือ การสอดมือแบตั้งใต้ศอก ลักษณะท่าฟ้อนสาวไหม ในกระบวนท่าฟ้อนที่มีความสอดคล้องกับกรรมวิธีการสาวไหม นับได้ 19 ท่าใน 5 ขั้นตอนของกรรมวิธีการสาวไหม

2. นาฏยลักษณะด้านเครื่องแต่งกาย ได้แก่ เสื้อแขนกระบอก ห่มสไบ นุ่งซิ่นแบบลายขวางมีเชิงหรือไม่มี ลวดลาย

3. นาฏยลักษณะด้านดนตรี ได้แก่ วงดนตรีพื้นเมือง แต่เครื่องดนตรีในการบรรเลงต่างกัน คือ ท่วงทำนอง เพลง เครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลง อัตราจังหวะ 2 ชั้นเหมือนกัน

ภาพที่ 1 : วงปี่ดอซ้อง คณะสายทิพย์
ที่มา : บัวเรียว รัตนมณีภรณ์, (2560)

อภิปรายผล

จากสรุปผลการวิจัยและวิเคราะห์การฟ้อนสาวไหม ตามแนวคิดทฤษฎีนาฏยลักษณะ มีประเด็นที่น่าสนใจที่นำมาอภิปรายผล ได้ดังนี้

1. ฟ้อนสาวไหม เป็นการแสดงพื้นบ้านที่มืองค์ประกอบการแสดงครบถ้วน และมีความโดดเด่นด้านเอกลักษณ์ของภาคเหนือเมื่อพิจารณารายองค์ประกอบพบว่า ฟ้อนสาวไหมเป็น การฟ้อนของผู้หญิง ซึ่งสามารถฟ้อนใช้แสดงเดี่ยวเพียงคนเดียว หรือฟ้อนรำเป็นหมู่ก็ทำได้ตามความเหมาะสม ด้านการแต่งกาย ฟ้อนสาวไหม ที่ยึดรูปแบบการแต่งกายแบบพื้นบ้านของภาคเหนือไว้อย่างเคร่งครัด เช่น การเกล้าผมมุ่นมวยและประดับด้วย ดอกเอื้องและการออกแบบทรงผมมีกระบังข้างหน้าและมุ่นมวยการสวมเสื้อแขนยาวคอตั้งและนุ่งซิ่นกรอมเท้าซึ่งเป็น

การแต่งกายตามวิถีชีวิตเนื่องจากภาคเหนือมีสภาพภูมิอากาศเย็น การแต่งกายของหญิงจึงสวมเสื้อแขนยาวและนุ่งซิ่นที่เป็นผ้าฝ้ายพื้นเมืองที่มีรูปแบบเฉพาะท้องถิ่นภาคเหนือ คือ ผ้าซิ่นลายขวางมีเชิง และห่มสไบพาดเฉียงทับเพื่อความอบอุ่นและสวยงาม

ด้านดนตรีและเพลงประกอบใช้เครื่องดนตรีพื้นเมืองผสมกับวงปี่พาทย์ และใช้ท่วงทำนองเพลงที่ช้าไพเราะ นุ่มนวลสอดคล้องกับกระบวนการทำพ่อนที่ผสมผสานศิลปะการพ่อนเจิงของผู้ชายมาดัดแปลงลีลาเป็นกระบวนการทำพ่อนสาวไหมไว้อย่างเหมาะสม จึงกล่าวได้ว่าพ่อนสาวไหมมีองค์ประกอบที่หลอมรวมศิลปะการแสดงแบบดั้งเดิมของล้านนาผนวกกับภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างกลมกลืนและทรงคุณค่าโดยแท้ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของเหมือนขวัญ ตีสมาจิตร (2555) ได้ทำการวิจัย เรื่อง พ่อนตะคัน ผลการวิจัยพบว่าด้านองค์ประกอบการแสดงพ่อนตะคันใช้ผู้หญิงแสดงล้วนไม่จำกัดจำนวนผู้แสดง ลักษณะการแต่งกายมี 3 แบบตามโอกาสที่แสดง ดนตรีและเพลงประกอบการแสดงใช้วงปี่พาทย์ไม้นวมซึ่งมีการรวมวงแบบเฉพาะกาล ท่วงทำนองเพลงพ่อนตะคันมีโครงสร้างทำนองเพลงแบ่งเป็น 3 ส่วน อัตราจังหวะ 2 ชั้นและชั้นเดียวและหน้าทับลาว มีรูปแบบจังหวะที่แสดงลักษณะเด่นของทำนองเพลง 3 รูปแบบการเคลื่อนที่ของทำนองเพลงอยู่ในบันไดเสียงเร การจำแนกตามโครงสร้างการแสดง พบว่ามีขั้นตอนการแสดง 4 ขั้นตอน กระบวนท่ารำแบ่งเป็น 4 ขั้นตอน มีท่ารำหลัก 13 ท่าและท่าเชื่อม 2 ท่าใช้การเคลื่อนไหวร่างกาย 5 ส่วน 8 ทิศทางและการแปรแถว 7 รูปแบบการวิเคราะห์หน้าภูยลักษณ์ พบว่า พ่อนตะคัน ลักษณะเด่นจัดอยู่ในประเภทการพ่อนรำหมู่ที่มีลีลาการพ่อนแบบผสมผสานระหว่างการพ่อนแบบภาคเหนือและพ่อนแบบภาคกลาง

ภาพที่ 2 : การแต่งกายพ่อนสาวไหม
ที่มา : ประภัศร วรปรากฏ (2560)

2. พ่อนสาวไหม เป็นการแสดงที่เกิดจากการสังสมภูมิปัญญาของกลุ่มชนพื้นเมือง ซึ่งมีความสวยงาม มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างไปจากการพ่อนแบบอื่น ๆ คือ พ่อนสาวไหมเป็นแบบการพ่อนที่เลียนมาจากการทำงานในชีวิตประจำวันของคนชาวล้านนาในการปลูกฝ้าย ทอผ้า ตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ซึ่งเป็นงานหัตถกรรมที่ในท้องถิ่นที่ทำการทำทางที่เลียนแบบ หรือดัดแปลงมาจากธรรมชาติ ซึ่งมีลักษณะเป็นศิลปะตามเผ่าพันธุ์โดยแท้จริง กล่าวคือเชื่องช้าแช่มช้อย สวยงาม ไม่มีลีลาท่ารำที่ซับซ้อนยุ่งยาก ไม่มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับใด ๆ เป็นกระบวนการทำง่าย ๆ ลื่น ๆ กระบวนท่าของพ่อนสาวไหม มีลักษณะเป็นการพ่อนท่าเดียวแบบต่อเนื่องหลายจังหวะ ซึ่งการใช้จังหวะที่พบจะในแต่ละท่าพ่อนจะปฏิบัติท่ารำที่ละท่าและใช้จังหวะต่อเนื่องกันที่พบมากที่สุดเป็นการใช้จังหวะ 4 - 8 จังหวะและ

ก่อนจะหมดจังหวะจะมีการคืนตัว กลับเอียง ถอนเท้า หรือย้อนตัว ก่อนลงท้ายจังหวะและส่งกระบวนท่าถัดไปจนกว่าจะจบกระบวนท่าซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสุรัตน์ จงดา (2541 : บทคัดย่อ) เรื่อง ฟ้อนผีฟ้านางเทียม: การฟ้อนรำในพิธีกรรมและความเชื่อของชาวอีสาน ผลการวิจัยพบว่าท่าฟ้อนผีฟ้า ปัจจุบันยังคงรูปแบบการฟ้อนแบบดั้งเดิมซึ่งพบว่ามีวาทท่าฟ้อนใน 3 ลักษณะ คือ

1. วาดฟ้อนท่าเดียวเป็นการฟ้อนโดยใช้ท่าฟ้อนเดียวไปเรื่อย ๆ
2. วาดท่าฟ้อนหลายท่าเป็นการฟ้อนโดยการนำท่าฟ้อนหลายท่ามาเชื่อมต่อกันเป็นกระบวน
3. วาดฟ้อนเข้าสู่เป็นการฟ้อนซึ่งมักเป็นหญิงกับหญิงในท่าฟ้อนต่าง ๆ กัน

ภาพที่ 3 : ท่าฟุ้งลอดไหมซ้าย - ขวา
ที่มา : บัวเรียว รัตนฉนิกรณ์ (2560)

ภาพที่ 4 : ท่าฟุ้งกระสวย
ที่มา : ประภัสสร วรปรางกุล (2560)

3. ฟ้อนสาวไหม มีการใช้การเคลื่อนไหวร่างกาย 6 ส่วนได้แก่
 1. ส่วนของศีรษะและลำคอ
 2. ส่วนของหัวไหล่และลำตัว
 3. ส่วนของมือ
 4. ส่วนของแขน

5. ส่วนของขาและเท้า

6. ลักษณะของการนั่ง

อีกทั้งยังมีลีลาการเคลื่อนไหวที่มีอัตลักษณ์ตามเผ่าพันธุ์ ลีลาการพ้อนนี้จะมีรูปลักษณะการพ้อนที่เป็นหมวดหมู่อาศัยความพร้อมเพรียงเป็นหลักเกณฑ์ การเปลี่ยนท่าพ้อนกับจังหวะให้ประสานสอดคล้อง กันไปตามจังหวะที่สะดุ้งขึ้นลงและไม่เน้นการกระทบจังหวะลงที่เข้า การใช้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายอย่างสัมพันธ์กัน เช่น การเอียงศีรษะตามมือ ตามเท้าและการโน้มตัว ทอดตัวลงตามเท้าที่ก้าว ซึ่งทำให้เห็นกระบวนท่าและลีลา ที่เชื่องชำนาญฉะฉานน่าชมกลมกลืนกับท่วงทำนองเพลงสอดคล้องกับงานวิจัยของ รัตติยา โกมินทรชาติ (2549 : 274) ได้ทำการวิจัย เรื่อง การพ้อนของชาวภูเก็ต : กรณีศึกษาหมู่บ้านวาริชภูมิ อำเภวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร ผลการวิจัยพบว่า ท่าพ้อนภูเก็ตดั้งเดิม มีนาฏยลักษณะที่เป็นรูปแบบเฉพาะที่สามารถจำแนกลักษณะเฉพาะตามการใช้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ได้แก่

1. การใช้ส่วนศีรษะ พบว่ามีการใช้ศีรษะความสอดคล้องกับมือลำตัวและเท้าศีรษะมีลักษณะการเอียงตามการใช้มือ เช่น มือซ้ายอยู่ในท่าสอดสูงศีรษะเอียงตามมือซ้ายและการเอียงตามการย่างเท้า
2. การใช้ส่วนของลำตัว พบว่ามีการใช้ลำตัวเอนไปทางซ้าย – ขวา ลำตัวตรง
3. การใช้มือพบว่ามีกร่างมือตามธรรมชาติแบบอิสระในท่าเดิน
4. การตั้งมือไขว้ทั้งสองข้างใช้ในท่าดอกบัวตูมบัวบาน ท่าย่อขาเดียวแบมือและหักข้อมือใช้ในท่าพ้อนในท่าลอยหน้า ม้วนมือและสอดสูงใช้ท่าพ้อนย่อขาเดียว5.การใช้ส่วนขาและเท้า พบว่ามีการย่างเท้าอยู่กับที่และย่างเท้าก้าวเดินไปข้างหน้าการยกขาข้างเดียว

4. พ้อนสาวไหม เป็นการพ้อนที่เลียนแบบจากทำธรรมชาติในการนำเอากรรมวิธีในการทอผ้า เรียบเรียงเป็นกระบวนท่าพ้อน ซึ่งในการสาวไหมและทอผ้านั้นต้องนำไหมไปผ่านกรรมวิธีและขั้นตอนต่างๆก่อนแล้วจึงนำเส้นไหมที่ได้ไปพอกจะทำให้เส้นไหมอ่อนนุ่มเพื่อให้สีเดิมของเส้นไหมจางลงและนำไปย้อมสีอื่นตามต้องการแต่ก่อนการย้อมสีทุกครั้งต้องนำเส้นไหมไปย้อมสีเหลืองจากต้นกาแลเพื่อให้การย้อมสีครั้งต่อไปติดแน่นจับเนื้อไหมก่อนการทอจะต้องนำเส้นไหมจะต้องนำเส้นไหมไปขึ้นอีกครั้งเพื่อทำเส้นเย็นและเส้นพุ่ง

กระบวนท่าของพ้อนสาวไหมจึงมีการเคลื่อนไหวที่ในหลายรูปแบบทั้งการนั่งพ้อน ยืนพ้อน และเดินพ้อน ในการพ้อนสาวไหมมีการใช้การเคลื่อนไหวของมือในลักษณะเพื่อถ่ายทอดจินตนาการต่างๆมากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของเอื้อมพร เนาว์เย็นผล (2538) เรื่องพ้อนไทยทรงดำ โดยศึกษาถึงรูปแบบวิธีการพ้อนแบบดั้งเดิมของจังหวัดราชบุรี เปรียบเทียบกับการพ้อนที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน 4 จังหวัด คือ เพชรบุรี ราชบุรี นครปฐมและสุพรรณบุรี

ผลการวิจัยพบว่า การพ้อนไทยทรงดำ มี 2 แบบ คือ การพ้อนแบบดั้งเดิมและการพ้อนแบบปัจจุบัน ลักษณะท่าพ้อนแบบดั้งเดิมในแต่ละท้องถิ่นจะมีลักษณะเหมือนกัน โดยมีลักษณะเด่นของการเคลื่อนไหวร่างกาย 6 ส่วน คือ

1. การใช้เท้ามี 2 ลักษณะการย่างและการก้าวเท้า ซึ่งลักษณะของการก้าวเท้ามี 5 วิธีได้แก่
 - 1.1 ก้าวย่าง
 - 1.2 ก้าวไขว้
 - 1.3 ก้าวลากเท้า
 - 1.4 ก้าวเขยิบเท้า
 - 1.5 ก้าวยังเท้า
2. การใช้ขามี 2 ลักษณะ ได้แก่

- 2.1 การงอขา
- 2.2 การนั่งยอง
3. การใช้ลำตัวมี 3 ลักษณะ ได้แก่
 - 3.1 ลำตัวตั้งตรง
 - 3.2 ลำตัวเอนไปด้านหลัง
 - 3.3 ลำตัวเอนไปด้านข้าง
4. การใช้มือ มี 7 ลักษณะ ได้แก่
 - 4.1 ม้วนมือ
 - 4.2 ซ้อนมือ
 - 4.3 ไขว้มือ
 - 4.4 ควางมือ
 - 4.5 โอบมือ
 - 4.6 ตักมือ
 - 4.7 มือปิดป้อง
5. การใช้แขน มี 2 ลักษณะ ได้แก่
 - 5.1 ตั้งวงสูง
 - 5.2 ตั้งวงต่ำ
6. การใช้สะโพกโดยมีลักษณะเด่น คือ
 - 6.1 การทรงตัวโดยยืนย่อเข่า
 - 6.2 โย้ตัวพอน
 - 6.3 การนั่งยอง ๆ พอนในลักษณะจำติดดิน

ภาพที่ 5 : ทำสาวไหมได้ศอก
ที่มา : บัวเรียว รัตนมณีภรณ์ (2560)

5. พอนสาวไหมเป็นการแสดงที่มีต้นกำเนิดจากศิลปะการแสดงพื้นบ้าน แต่เมื่อครั้งบ้านเมืองเจริญขึ้น การคมนาคมติดต่อสื่อสารสะดวกสบายมากขึ้น ประชากรมีการศึกษาแพร่หลายมากขึ้นมา การติดต่อกับสยามประเทศ มากขึ้น อิทธิพลของ “รำไทย” ในราชสำนักสยามซึ่งมีระเบียบแบบแผนที่ดีกว่า สวยงามกว่าจึงเริ่มเข้าเกี่ยว

พบกับกาฟอนเมืองของล้านนา ทำให้รูปแบบเอกลักษณ์ และลีลาท่าทางฟอนพื้นเมืองล้านนาเริ่มแปรเปลี่ยนไปและมี การพัฒนารูปแบบเป็นอย่างต่อเนื่อง กระบวนท่าฟอนต่างๆที่มีอยู่เดิมและมีประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่จึงเริ่มผิดแตกต่างกัน ออกไปซึ่งการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เป็นผลดีแนวทางหนึ่งในด้านของการคงอยู่ของศิลปะการฟอนสาวไหม แต่ไม่ว่าการ พัฒนาปรับปรุงไปก็ยุคสมัย สิ่งที่ยังคงอยู่ คือ นาฏยลักษณะของฟอนสาวไหม ดังที่ผู้วิจัยได้ศึกษา การฟอนสาวไหม ของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ ซึ่งถือเป็นต้นแบบที่สวยงามของการฟอนสาวไหมในยุคแรก และ การฟอนสาวไหมของวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ ที่ได้ใช้ฟอนสาวไหมของแม่ครู บัวเรียว มาเป็นต้นแบบและมีการ พัฒนาลีลาตามแบบช่างฟอนในคุ้ม คือ ครูพลอยศรี ตลอดจนการปรับปรุงทางการแสดง แบบครูคำ กาไว้อยู่ และและ มีการพัฒนาต่อยอดจากของเดิมให้เป็นแบบฉบับและเป็นที่ยอมรับในปัจจุบันซึ่งนับว่าฟอนสาวไหม มีการเดินทางที่ ยาวนาน แต่ไม่ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนอย่างไร

ฟอนสาวไหมในยุคแรกกับฟอนสาวไหมในยุคปัจจุบันก็ยังคงรักษานาฏยลักษณะอันงดงามให้คงไว้ในทุกยุคทุก สมัย จากการศึกษาเปรียบเทียบพบว่า นาฏยลักษณะของฟอนสาวไหมยังคงอยู่อย่างครบถ้วน ซึ่งในปัจจุบันฟอนสาว ไหมของแม่ครู บัวเรียว ก็ยังมีการถ่ายทอดอยู่ในลักษณะของต้นแบบดั้งเดิม ที่มีความสวยงามตามแบบฉบับพื้นบ้าน แท้ ๆ ในส่วนของวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ ก็มีการนำเสนออย่างต่อเนื่องในรูปแบบที่ปรับปรุงพัฒนาในแบบราช สำนักรมากขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าฟอนสาวไหมมีนาฏยลักษณะ 3 ด้านที่โดดเด่นและรักษาไว้ได้เป็นอย่างดี ได้แก่ การ แต่งกาย คนตรีประกอบและกระบวนท่าฟอนสาวไหม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสิงหา ช่างขวัญยืน (2558) ได้ ศึกษาเรื่องนาฏยลักษณะรำมอญเจ็ดริ้ว ตำบลเจ็ดริ้ว อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาความเป็นมา องค์ประกอบ กระบวนท่ารำและนาฏยลักษณะของการรำมอญเจ็ดริ้ว ตำบลเจ็ดริ้ว อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ผลการวิจัยพบว่า รำมอญเจ็ดริ้ว เกิดจากการบ่มเพาะองค์ความรู้ทางการรำมอญ ของคุณครูทองเจียน มาบรรดิษฐ์ ที่ได้เข้าร่วมการแสดงรำมอญและการละเล่นของชาวมอญในหลายจังหวัดมาเป็น เวลานานนับถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2558) ได้ 58 ปี ส่งผลให้เกิดประสบการณ์และทักษะในการร่ายอย่างเชี่ยวชาญจน กลายเป็นต้นแบบการรำมอญของตำบลเจ็ดริ้ว อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร มีองค์ประกอบสำคัญ คือ การใช้วง ปี่พาทย์มอญบรรเลงประกอบเพลงชุดย่าเที่ยง นิยมใช้ผู้หญิงแสดงตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป แต่งกายด้วยชุดพื้นบ้านมอญ มี กระบวนท่ารำประจำแต่ละเพลงครบทั้ง 12 กระบวนท่า และพบนาฏยลักษณะของการรำมอญเจ็ดริ้ว 4 ประการ คือ

1. เครื่องแต่งกายต้องมีเสื้อตัวในเสื้อตัวนอก เครื่องประดับศีรษะแบบชาวมอญหมักทับด้วยผ้าสไบปัก

ลายล้อมเดือน

2. ขั้นตอนการแสดงต้องเริ่มด้วยท่าจับสไบมอญและจบด้วยท่าคลายมือจับสไบ
3. การเคลื่อนไหวร่างกายต้องสอดประสานเข้ากับการเหยียบเท้าตามจังหวะตะโพนมอญ
4. มีท่ารำเฉพาะ 3 ท่ารำ ได้แก่ ท่าวนมือ ท่าแสดงความเคารพ และท่าจับคว่ำแขนตั้ง

ด้านหน้าระดับหน้าขา โดยเฉพาะมีการรำในทิศทางด้านขวาและด้านซ้าย

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ควรให้การสนับสนุนการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ การแสดงด้านนาฏศิลป์ คนตรี เพื่อเปิดโลกทรรศน์ให้เห็นความหลากหลายในมิติทางวัฒนธรรมอันเป็นมรดกทางบรรพชนไทยให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น
2. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรม ควรจัดหางบประมาณเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยและการ จัดเก็บองค์ความรู้รวมถึงควรกำหนดมาตรฐานในการจัดเก็บความรู้เชิงวิชาการอย่างเป็นระบบอย่างเป็นรูปธรรมและ ผลักดันให้มีการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกวัฒนธรรมทางภูมิปัญญาของชาติ

3. สถานศึกษาควรพิจารณาบรรจุการแสดง ชุดฟ้อนสาวไหม จัดทำเป็นหลักสูตรสถานศึกษา หรือหลักสูตรท้องถิ่น หรือส่งเสริมการทำวิจัยวิจัยควบคู่การอนุรักษ์สืบทอด

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ เป็นศิลปินพื้นบ้านที่มีความรู้ความสามารถที่โดดเด่นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ด้านการแสดงพื้นเมืองภาคเหนือ นอกเหนือจากการฟ้อนสาวไหมเช่น ฟ้อนดาบ ฟ้อนเชิงล้อ ฟ้อนเชิงไต ฟ้อนเชิงเมือง ฟ้อนแม่หญิงล้านนาซึ่งเป็นศิลปะการแสดงที่น่าสนใจและควรมีการศึกษาเพื่ออนุรักษ์และถ่ายทอดหรือจัดเก็บเป็นองค์ความรู้ต่อไป

2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบกับการแสดงฟ้อนสาวไหมในท้องถิ่นใกล้เคียง เพื่อวิเคราะห์หาสัญลักษณ์ เพื่อเป็นข้อมูลในการดำรงเอกลักษณ์ หรือเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์และพัฒนารูปแบบการแสดงในชุดอื่นๆในโอกาสต่อไป.

เอกสารอ้างอิง

- ธีรยุทธ ยวงศรี. (2540). การดนตรี การขับ การฟ้อนล้านนา. เชียงใหม่ : สุริยวงศ์บุ๊คเซนเตอร์.
- รัตติยา โกมินทรชาติ. (2549). การฟ้อนของชาวภูไท : กรณีศึกษาหมู่บ้านวาริชภูมิ อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร. วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์
- พัลลิกะพันธ์. รุ่งนิจรุ่ง มีเหล็ก. (2548). ฟ้อนสาวไหม : กรณีศึกษาครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ และ ครูคำ กาไวย์ ศิลปินแห่งชาติ. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขานาฏศิลป์ไทย ภาควิชา นาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สิงหา ช่างขวัญยืน. (2558). นาฏยลักษณ์รามอญเจ็ดริ้ว ตำบลเจ็ดริ้ว อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- สุรัตน์ จงดา. (2541). การฟ้อนรำในพิธีกรรมและความเชื่อของชาวอีสาน. วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เหมือนขวัญ ดิสมจิตร. (2555). ฟ้อนตะคัน. วิทยาลัยนาฏศิลป์สุโขทัย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม. โครงการวิจัยทางการศึกษา สื่อนวัตกรรมและงานสร้างสรรค์ทางศิลปวัฒนธรรม.
- เอี่ยมพร เนาว์เย็นผล. (2538). ฟ้อนไทยทรงดำ. วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.